

SZEMLE

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK

(1959)

(Források és tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság történetéhez.)

Százharminchárom nap még egyetlen ember életében sem nagy idő, egy nép múltjában pedig, ahol többnyire évtizedekben, évszázadokban számolunk, szinte néhány pillanatnak tűnik. A magyar nép évezredes történetében azonban van olyan százharminchárom napot felölelő időszak, melynek kiemelkedő jelentősége nem halványul el az évek, évtizedek múlásával, sőt fénye egyre tisztábban ragyog a szocializmus építésének előrehaladása nyomán. A Magyar Tanácsköztársaság története ez a százharminchárom napnyi időszak, mely alatt a magyar nép történelme folyamán először vette kezébe sorsának, az ország jövőjének irányítását. E százharminchárom nap történelmi jelentőségét, dicsőségét, fényét nem homályosítja el az elbukás, s az azt követő negyedszázad alatt rászórt sötét rágalmak szennye, mert amit a Tanácsköztársaság az alatt a rövid idő alatt is alkotott, a magyar nép igazi érdekeit, az általános emberi haladás ügyét szolgálta.

Százharminchárom nap alatt, mely időszak nagy része fegyveres élet-halálharcban telt el, annyi forradalmi, a haladást elősegítő vívmány született, hogy szinte nehéz számba venni is azokat. E rövid idő alatt, az élet-halálharc közepette a Tanácsköztársaság vezetői képesek voltak arra is, hogy intézkedéseikkel a magyar levéltárügyet kimozdítsák a korábbi elmaradott állapotából. A Tanácsköztársaság vezetői nemcsak felismerték a levéltárügy jelentőségét, hanem minden támogatást is megadtak annak előbbrejutásához.

Ezt a levéltárügy szempontjából kiemelkedő jelentőségű munkát vázolja B. Lőrincz Zsuzsa tanulmánya. (A Magyar Tanácsköztársaság levéltárügye.) „Mi úgy ünnepelünk — írja bevezetőjében —, hogy az ünnepi fények mellett, a megemlékezés lángjainál látunk is; kinyitjuk a szemünket; nyílt, vizsgálódó tekintetünket a múltba vetve, a »mát« és a »jövőt« gondoljuk... A múlt erőt ad, de csak akkor, ha igazi valóságában nézzük. Akik e dicsőséges korszak vezetői voltak, szintén azt tartanak: akkor áldozunk méltón az ő emléküknek, ha megvizsgáljuk cselekedeteiket és hasznosítjuk tapasztalataikat, azok javára, akikért ők is dolgoztak.” A szép, élvezetes stílusban megírt tanulmány a következők-

ben képet ad az Országos Levéltár helyzetéről, megoldásra váró problémáiról 1875-től a Tanácsköztársaság létrejöttéig. „A lehetőségek felismerése, az elképzelések megvalósításának lehetősége érkezett el” — állapítja meg a tanulmány írója. S valóban, rövidesen napvilágot látott a Közoktatásügyi Népbiztosság 26. sz., majd 33. sz. rendelete, mely két rendelet „évtizedek problémáit, álmaikat volt hivatva megoldani, megvalósítani”. A rendeletek ismertetése után a szerző foglalkozik azok végrehajtásának körülményeivel, s a levéltárak Tanácsköztársaság alatti személyi politikájával, majd a Tanácsköztársaság bukásával, mellyel „a munkások és parasztok jobb élete elbukott és vele vesztett a levéltárügy felemelkedése — visszasüllyedt oda, ahol 1919 előtt volt és ott is maradt jó 31 éven át”. Olyan problémák, mint pl. a levéltárak központi irányítása, irattárak segítése, a kéziratárak levéltárhoz való tartozása, egyházi levéltárak állami kezelése, levéltárak nyilvántartása, a levéltári anyag leltározása, oklevelek adásvételének megszüntetése, melyeket a Tanácsköztársaság fennállásának rövid ideje alatt is megoldott, az elkövetkező évtizedek alatt ismét megoldatlan problémákká váltak, sőt ami nagyon sajnálatos, még mai napig is vannak olyan problémák, amelyek megoldatlanok, amelyek megoldásában el vagyunk maradva 1919 mögött. Ilyenekként említi a tanulmány írója az Országos Levéltárnak az irattárakkal való kapcsolatát, az irattárak szakmai segítségét és még néhány más problémát.

A következőkben Niklai Péternek, a Tanácsköztársaság könyvtárügyi bizottság levéltári osztálya vezetőjének visszaemlékezését közli a Levéltári Közlemények. A visszaemlékezés méltatja azt a hatalmas munkát, amelyet a proletárdiktatúra végzett a tudományok fejlesztése és segítése terén, majd az Országos Levéltár akkori helyzetének és problémáinak ismertetése után részletesen ismerteti a Levéltári Tanács feladat- és hatáskörébe vonatkozó tervezetet, „A Magyar Történetkutató Intézet” felállítására és működésére vonatkozó tervezetet, a Levéltárosképző Szakfőiskola tantermének tervezetét, valamint az összes vármegyei és városi levéltárak vezetőihez szóló rendeletet, melyet a levéltárak tudományos állapotáról szóló jelentésnek és leíró leltárának elkészítése tárgyában adtak ki. Niklai Péter elmondja, hogy a Tanácsköztársaság idején keletkezett rendeletek, tervezetek, vázlatok „olyan nagyon is reális és régóta megvalósítást igénylő törekvéseket szentesítettek, melyek mellett egyelőre a győztes ellenforradalom sem mehetett el szó nélkül”. Példaként felhossa az 1922: XVII. 3. §-t, az 1922: XIX. tc.-t, amelyek lényegében a proletárdiktatúra alatti rendeletekre és tervezetekre támaszkodtak, gyakorlatban azonban az ellenforradalmi rendszer keretei között nem valósulhattak meg.

Ort János: Budapest központi városigazgatása a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság idején c. hivataltörténeti tanulmánya a főváros irányítását végző központi igazgatásnak szervezeti egységeit, az igazgatás szerveinek létrejöttét, funkcióinak alakulását s egymásközi kapcsolatait vizsgálja, mint a levéltár- és történetkutatás feladatainak szempontjából fontos kérdéseket. Az országos kormányzati vagy politikai szervek működését csak városi vonatkozásokban említi

meg, s vezérfonalat kíván adni a levéltári források lehető jobb felhasználásához. A tanulmány két, terjedelmében eltérő részre oszlik: A polgári demokratikus forradalom városigazgatása és A Tanácsköztársaság városigazgatása című részekre. A hosszabb tanácsköztársasági részben a szerző a fővárosi népbiztossággal, a Fővárosi Központi Forradalmi- és Katonatanácssal, a központi 80-as intézőbizottsággal, a központi elnökséggel, a szakbizottságokkal, különbizottságokkal, a központi ügyosztályokkal, az árvaszékekkel és a központi szakhivatalokkal foglalkozik.

Bónis György: Adatok a budapesti forradalmi törvényszék történetéhez című tanulmánya érdekes bepillantást nyújt a proletárdiktatúra egyik nagyon fontos szerve, a forradalmi törvényszék működésébe. Közli a bíróság munkájában résztvevő bírák, vádbiztosok neveit, többségükben foglalkozását is, mely névjegyzékből kitűnik, hogy a bírák egy-két értelmiségi kivételével valamennyien munkások vagy kisiparosok voltak. A forradalmi törvényszék büntetőügyeinek hozzávetőleges statisztikája érdekes képet nyújt a Tanácsköztársaság ideje alatt elkövetett bűncselekményekről, úgymint az állam elleni, hivatali, gazdasági, társadalmi tulajdon elleni, az életviszonyok rendjét és a közbiztonságot támadó, személyek és javak elleni, a honvédelem érdekeit sértő és katonai, valamint egyéb bűncselekményekről. A tanulmány részletesen ismerteti a cselekmények tárgyát is, a törvényszék illetékességét. A büntetés és javítás című részben a szerző megállapítja: „... a bíróság nemcsak a volt uralkodó osztály tagjaival: arisztokratákkal, földbirtokosokkal, tőkésekkel, katonatisztekkel stb. szemben érezte erejét, hanem felelősségre vonta a visszaélésekben bűnös beszerzési csoportok vezetését, egy-egy vállalat főbizalmiját, a veszélyt előidéző villamosvezetőt, a Krisztina téri virágárust is, ha a munkáshatalom szabályai ellen vétettek.” Ugyanakkor nagyon jelentős volt a forradalmi törvényszék javító-nevelő működése. A törvényszék kísérleti kriminológiai osztályán azokban az ügyekben, amelyeket ide tettek át, a vádlott egyéniségét egy igazságügyi megbízott (szociológus) és egy orvos vette beható vizsgálat alá. Az osztály elbírálása alá többségében közönséges bűncselekmények kerültek, az osztályellenséggel szemben kizárólag a forradalmi törvényszék megtorló funkciója érvényesült. Befejezésül a szerző két végzést idéz a javító-nevelő intézkedésekkel kapcsolatban.

Jenei Károly tanulmánya a pénzintézetek és hitelszervezetek Tanácsköztársaság alatti működésével foglalkozik. Mint tudjuk, a proletárdiktatúra egyik legelső rendelkezése volt a bankok, takarékpénztárak, földhitelintézetek és hitelszövetkezetek ellenőrzés alá helyezése, ami elengedhetetlenül szükséges volt a munkáshatalom célkitűzéseinek megvalósításához. „A bank, a fináncstőke szívtelenebb volt, mint akármelyik kapitalista... nem látott embereket, csak gyárakat és számokat” — idézi a szerző a Tanácsok Országos Gyűlésének naplóját. A bankokkal egyezkedni nem lehetett, s ezért döntött a Forradalmi Kormányzótanács a bankok fegyveres megszállása és a banktőke zárolása mellett. Ez március 22-én a hajnali órákban meg is történt. Pusztán ellenőrzéssel azonban nem lehetett volna a bankkérdést megoldani, s ezért az első lépéseket továbbiak követték, amelyek a bankok tényleges szocializálására és

a hitelszervezet átalakítására irányultak. A szerző ismerteti a Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 26-i XII. sz. rendeletét, amely a takarékbetétek és folyószámla követelések kérdését szabályozta. A következőkben beszél a szervezeti változásokról, így a Pénzintézetek Direktóriumára felállításáról és annak ügyköréről, működéséről, majd a négy nagy pénzügyintézet, az Osztrák—Magyar Bank budapesti főintézete, a Pénzügyintézeti Központ, a Postatakarékpénztár és az Országos Központi Hitelszövetkezet munkájáról. Végső értékelésként megállapítja: „A Tanácsköztársaság pénzügyi törekvései és erőfeszítései nem voltak eredménytelenek. A pénzügyi politika erőfeszítései nélkül a tanácskormány hősi harcát nem vívhatta volna meg, az új gazdasági és társadalmi rend alapjait nem vethette volna meg.”

A Csongrád megyei szocializált birtokokkal foglalkozik Oltvai Ferenc tanulmánya. A földkérdés rendezése a Tanácsköztársaság tettei közül azon kevesek közé tartozik, melyeket az utókor helytelennek, vagy nem kielégítőnek értékelt. A tanácskormány hibát követett el azzal, hogy a nagybirtokot nem osztotta fel a parasztok között, hanem a szocialista nagyüzemek azonnali kialakítását tűzte ki célul. A tanulmány a Csongrád megyében, túlnyomórészt a Pallavicini-féle mindszent-alyói uradalomban végrehajtott szocializálást és a szocializálás ideje alatti gazdálkodás néhány vonását ismerteti. A bevezetőben jellemző statisztikai adatokat közöl a Csongrád megyei birtokviszonyokról. Jellemző adat, hogy a földműveléssel foglalkozó kereső népesség 35,64 százaléka 5 holdon aluli birtokos, a megye lakosságának 47 százaléka gazdasági cseléd, munkás, napszámos. A következőkben a Csongrád megyei földosztási törekvéseket elemzi, majd ismerteti a szocializált birtokok szervezetét és területét Csongrád megyében, továbbá a földesurak és tőkések „kártalanítására” alakult ellenforradalmi Szegedi Kerületi Lebonyolító Bizottság működését. Ezután rátér a szocializált Pallavicini-uradalom és szocializált nagybérletek bevételei és kiadásai, a községek kezelésében levő földbérletek, a sövényházi direktórium által kezelt szocializált birtokok tárgyalására, majd ismerteti a szegődményesek járandóságait a tömörkény-péteri gazdaságban. Ez utóbbi kapcsán érdekes összehasonlító kimutatást közöl a szegődményesek szocializálás előtti és szocializálás alatti jövedelmeiről, melyből kitűnik, hogy a szocializálás alatt mintegy $\frac{2}{3}$ résszel több volt a járandóság. Végezetül a községi direktóriumok és a szocializált birtokok viszonyával foglalkozik, majd a szocializált birtokok irányítóirol ad vázlatos ismertetést.

Sárközi Zoltán a Tanácsköztársaság idején létrehozott „Magyar Közgazdasági Könyvtár és Archivum” ismertetésével nyújt adalékot a Tanácsköztársaság művelődéspolitikájához. A Központi Gazdasági Levéltár 1919-es elődjének létrehozásában nagy szerepe volt Varró Istvánnak, akinek értékes munkásságát méltatja a szerző, majd ismerteti a „Magyar Közgazdasági Könyvtár és Archivum” feladatkörét és szervezetét. A győzelemes jutó ellenforradalom a proletárdiktatúrának ezt az új vívmányát is megsemmisítette.

Jenei Károly és Szigetvári István: A Tanácsköztársaság mezőgazdasági termelőszövetkezeteinek szervezete és ügykezelése című forrásköz-

leménye nyolc különböző értékes dokumentummal gazdagítja a Tanácsköztársaság mezőgazdaságával kapcsolatos ismereteinket.

A tanulmányok és forráskiadványok mellett a Levéltári Közlemények 1959-es száma bő, részletes, több mint 200 oldalnyi ismertetést közöl a Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásairól. Ismertetésre kerülnek az Országos Levéltárban, a területi Állami Levéltárakban, a Hadtörténelmi Levéltárban és a Központi Gazdasági Levéltárban fellelhető források. Az Országos Levéltár őrzi a különböző népbiztosságok iratait, a területi Állami Levéltárak általában megyénként a közép- és alsófokú igazgatás iratait, a Hadtörténelmi Levéltár a katonai szervek iratait, a Központi Gazdasági Levéltár pedig a leglényegesebb államosított üzemek, vállalatok, bankok iratait, bár némely gazdasági szerv iratai a Központi Gazdasági Levéltáron kívül még egyes területi állami levéltárakban is megtalálhatók. A Tanácsköztársaság népbiztosságainak megmaradt irataiból is sok van az Országos Levéltáron kívül elhelyezve. Így a Forradalmi Kormányzótanács Elnöksége és a Belügyi Népbiztosság fennmaradt iratainak jelentős részét az MSZMP K. V. Párttörténeti Intézetének Archivuma őrzi, a Hadügyi Népbiztosság iratait a Hadtörténelmi Levéltár, a Közoktatásügyi Népbiztosság iratainak egy részét a Művelődésügyi Minisztérium irattára, s ezenkívül külföldi levéltárakba is kerültek kormányiszervi iratok. A területi Állami Levéltárak iratai közül részletes ismertetésre kerülnek a budapesti 1. sz., 2. sz., a debreceni, az egri, az esztergomi, a győri, a gyulai, a kaposvári, a kecskeméti, a miskolci, a nyíregyházi, a pécsi, a soproni, a szegedi, a szekesvárdi, a szentesi, a székesfehérvári, a szolnoki, a szombathelyi, a zalaegerszegi Állami Levéltárak tanácsköztársasági vonatkozású iratai. Kivételt képez a veszprémi Állami Levéltár, mert a megye tanácsköztársasági iratanyaga csaknem teljes egészében elpusztult.

A Tanácsköztársaság hadtörténelme iránt érdeklődők számára hasznos segítséget nyújt a Hadtörténelmi Levéltár iratanyaga. A proletárdiktatúra által 1919. április 8-án létrehozott Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum 99 dobozt kitevő mennyiségű tanácsköztársasági iratanyagot őriz. Ez az iratmennyiség magában foglalja a Hadügyi Népbiztosság 35 doboznyi, a Vörös Hadsereg Parancsnokság (előzőleg Keleti Hadsereg Parancsnokság) 20 doboznyi, valamint a Magyar Vörös Hadsereg magasabb egységei, csapattestei és szervei 43 doboznyi iratait. Az ismertető foglalkozik a Hadügyi Népbiztosság 1919. március 21—április 4. közötti és április 4-e utáni szervezetével, a Keleti Hadsereg Parancsnokság, majd Vörös Hadsereg Parancsnokság létrejöttének körülményeivel és szervezetével.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy a Levéltári Közlemények 1959-es száma a maga szakterületén méltó módon járul hozzá a Tanácsköztársaság története kutatásának, feldolgozásának ügyéhez és a proletárdiktatúra 40 éves évfordulójának megünnepléséhez.

N. L.